KAYITDIŞI (Gayrıresmi) SEKTÖR

(Dünya Gazetesi, 22-06-1989)

İktisat ders kitapları bize bir ülke ekonomisinin başlıca 3 ana sektörden oluştuğunu öğretir. Bu sektörler (1) tarım sektörü (2) sanayi sektörü ve (3) hizmetler sektörüdür. Herkesin bildiği gibi gelişmekte olan ülkelerde hem Milli Gelirdeki payı hem de istihdam ettiği nüfus oranı bakımından en büyük ve önemli sektör tarım sektörüdür. Türkiye'deki durumda bundan farklı değil. Ancak zaman süreci içinde ekonomik gelişmeyle birlikte tarımın ülke ekonomisine katkısı ve oranı özellikle sanayi lehine gerileme gösterir.

Gelişmekte olan ülkelerde bilinen bu 3 ana sektöre ilaveten resmi istatistiklerde, belgelerde, ekonomik planlarda adından pek söz edilmeyen, Milli Gelirdeki değişimler incelenirken katkılarından genellikle bahsedilmeyen, hatta yetkililerin varlığından hoşnut olduklarını söyleyemeyeceğimiz bir sektör daha vardır. Resmi olmadığına göre "Gayrı resmi" veya "Kayıtdışı" diye adlandırabileceğimiz bu sektör faaliyetlerinin ülke ekonomisine mal ve hizmetler üretiminde yapığı katkı ile istihdama olan katkısı hiçte küçümsenmeyecek boyutlardadır.

Kayıtdışı sektörü de kendi içinde iki ana guruba ayırabiliriz:

a) yasal faaliyetleri içeren kayıtdışı sektör (seyyar satıcılar, ayakkabı tamircileri, v.b. gibi) ve
b) yasal olmayan faaliyetleri içeren kayıtdışı sektör (kaçakçılar, hayali ihracatçılar gibi).

İkinci gurupta sınıflandırdığımız faaliyetler gelişmiş ülkeler ile sosyalist ülkelerde de varlığını sürdürmektedir. Tüm sıkı denetimlere ve verilen çeşitli cezalara rağmen yasal olmayan faaliyetlerde bulunan kişiler bu tür uğraşılarını sürdürdüklerine göre kar oranlarının çok cazip olması gerekir. Bu faaliyetlerin gerçek boyutları hakkında elde güvenilir veriler yok. Ancak ortaya çıkarılan faaliyetlerin parasal miktarına göre bir tahmini değerlendirme yapacak olursak toplam yasa dışı faaliyetlerin inanılması güç boyutlarda olduğunu tahmin etmek kehanet olmaz.

Bizim burada asıl üstünde durmak istediğimiz konu yasal faaliyetleri içeren kayıtdışı sektörün gelişmekte olan bir ülkenin ekonomisine olan katkıları veya külfeti. Ana sorumuz şu: bu tür faaliyetlerin bir ülke içinde üretilen tüm mal ve hizmetler içindeki payı nedir? Başka bir deyişle, bu sektörde üretilen ve tüketilen mal ve hizmetlerin Milli Gelire göre katkısı ne orandadır? Bu sektörün ürettiği mal ve hizmetlerin özellikleri nedir? ve başlıca tüketicileri kimlerdir? Kayıtdışı sektör faaliyetlerinin istihdam/işsizlik üzerindeki etkileri nedir? Acaba

bazı kişilerin iddia ettiği gibi kayıtdışı sektörde çalışan kişiler aslında üretime katkısı olmayan veya çok önemsiz miktarda (marjinal) olan "gizli" işsizler midir?

Bütün bu sorulara bu kısa yazıda ayrıntılı olarak yanıt bulmamız sizin de takdir edeceğiniz gibi olanaksızdır. Amacımız bu konuda yaygın olan ve kayıtdışı sektör faaliyetleri aleyhinde varolan görüşe "şeytanın avukatlığını" yaparak alternatif bir görüş sunmak, bu sektörün katkıları hakkında dikkati çekmek ve konuyu tartışmaya açmaktır.

Kayıtdışı sektör faaliyetlerinin merkezi genellikle kentlerdir ve en önemli özellikleri çok basit teknolojiler kullanılması ve bu piyasaya giriş kolaylığıdır. Örneğin göreceli olarak küçük bir sermayeyle bile bu sektörde küçük de olsa bir pazar payı elde etmek her zaman mümkündür. Modern sanayinin teknoloji-yoğun ve büyük ölçekte üretime göre tasarımına karşılık kayıtdışı sektör faaliyetleri emek-yoğundur ve küçük çapta üretim yapıldığında dahi karlı olabilir. Bu sektörde üretilen ürünler modern sektör ürünlerine kıyasla daha ucuzdur çünkü üretim yöntemi emek-yoğundur ve emek ucuz bir girdidir. Faaliyetlerin emek-yoğun olması yanında diğer önemli özellikleri çalışma saatlerinin resmi sektöre göre çok daha uzun ve düzensiz olması ve ücretlerin göreceli düşüklüğüdür. Özellikle kırsal yörelerden kente göç eden birinci nesil göçmenler bu sektörün omurgasını oluşturur.

Yıllar boyu yetkililerin olumsuz yaklaşımlarına, desteğini esirgemesine, hatta bu sektörde çalışanları psikolojik baskı altında tutmasına rağmen kayıtdışı sektör faaliyetlerinin yıllar geçtikçe hem işgücü hacmi hem de ekonomik katkısı (yarattığı katma değer) açısından öneminin gittikçe arttığına tanık oluyoruz. Kayıtdışı sektörün ürettiği mal ve hizmetlerin kalitesinin nispeten düşük olması talebi pek fazla etkilemiyor. Çünkü bu sektörde üretilen ürünlerin başlıca müşterileri az gelirli kişiler.

Kayıtdışı sektör emek-yoğun olması ve yeni iş olanakları yaratması yanında genellikle ithal malzeme yerine yerli malzeme kullandığı veya "eski malzemeleri yeniden değerlendirdiği" için ülke ekonomisine dış ödemeler açısından yükü pek yüksek değildir. Bu sektörde çalışanların verimliliğinin modern sektöre kıyasla daha düşük olması ülke ekonomisine yaptığı olumlu katkının göz ardı edilmesine neden olan faktörlerden biridir. Hatta bazılarına göre "marjinal" bir katkının dışında kayıtdışı sektör faaliyetleri ekonomik kayıptır. Olaya değişik bir açıdan bakmaya çalışalım.

Sağlıklı ve çalışabilecek kapasitedeki kişilerin aylak gezen tüketici-göçmenler olmasındansa kayıtdışı sektör içinde aktif olmaları, kalitenin ve verimliliğin düşük

olmasına karşın üretime bir katkıda bulunmaları ekonomik açıdan daha rasyonel değil midir? Ayrıca boş gezen kişilerin sosyal ve politik açıdan yaratabileceği sakıncaları da göz ardı etmemek gerekir. Kayıtdışı sektörde verimlilik gelir ve seviyesi modern resmi sektöre kıyasla daha düşük olabilir. Ama büyük bir olasılıkla kırsal yöredeki verimlilik ve gelir seviyesinden daha yüksektir. Bunların dışında kayıtdışı sektörde çalışanlar modern sektör faaliyetleri için her zaman aktif ve iş deneyimine sahip kişilerden oluşan bir işgücü rezervi olarak da görülebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin boyutları ve toplumsal sonuçları göz önüne alındığında kayıtdışı sektör faaliyetlerini ekonomik bir külfet veya yararsız faaliyetler olarak görmek yerine hem istihdam ve gelir hem de vergi potansiyeli açısından yararlı bir kaynak olarak değerlendirmek daha akılcı bir yaklaşım olabilir, en azından işsizlik sorununu daha "kabul edilebilir" seviyelere indirene kadar. Gerekli bazı basit destekler sağlandığında kayıtdışı sektörün ekonomik katkıları daha da artabilir, hizmet ettiği başlıca müşteri kitlesi olan dar gelirlilere sunduğu mal ve hizmetlerin kalitesinin artması sağlanabilir. Belli bir düzene ve istikrara kavuşturulmuş bir kayıtdışı sektörü ileride kayıt altına almak da kolaylaşacaktır. Uluslar arası İş Örgütü'nün (ILO) görüşüne göre kayıtdışı sektör Milli Ekonomiye yük olması bir yana ekonomik açıdan etkin, karlı ve resmi sektörlerle organik olarak bağlantılıdır. Hatta ILO'nun Kenya'da yaptırdığı bir araştırmaya göre kayıtdışı sektör "**gelecekteki büyümenin kaynağı**" dır (Meier, 1976). ILO'nun vardığı bu sonuca birçok açıdan itiraz etmek mümkündür. Ama herhalde herkes sorunun boyutunun küçümsenmemesi gerektiği konusunda fikir birliğinde olacaktır.

Türkiye'de durum

Türkiye ekonomisi için de kayıtdışı sektör yeni bir kavram, yeni bir olgu değildir. Ancak Türkiye'de de bu sektörün üretim ve istihdam açısından katkısının tam anlaşılamadığı da bir gerçek. Bazılarına göre kayıtdışı sektörde çalışanlar "gizli" işsizleri oluşturuyor. Halbuki daha önce de belirttiğimiz gibi bu sektördeki kişiler verimlilikleri ve gelirleri düşük de olsa işsiz değiller. Bu konuda elimizde pek güvenilir ve ayrıntılı veriler olmamasına rağmen Türkiye'de kentlerde kayıtdışı sektörde çalışanların sayısının 1.5 milyon kişiden az olmadığı tahmin ediliyor (World Bank,1980). Uygulanacak rasyonel politikalar sayesinde kayıtdışı sektörün ürettiği mal ve hizmetlerin hem kalitesi hem de miktarı arttırılabilir. Bu sektördeki vergi potansiyelini de göz ardı etmemek gerekir. Bazı kişilere göre kayıtdışı sektörün boyutu resmi sektörün iki katı kadardır. Daha iyimser bir tahminle % 50'si kadar olduğunu varsaysak bile bu kayıtdışı sektörde yılda yaratılan gelirin en az 100 milyar dolar civarında olduğunu gösterir ki bu vergi geliri potansiyeli olarak çok büyük bir rakamdır. Bu kadar gelir yaratan sektörün

verimli olmadığını veya gizli işsizlerle dolu olduğunu ileri sürmek herhalde en azından saflık olur.

Kaynaklar:

Meier, G. 1976, Leading Issues in Economic Development. pp.214-218
World Bank, 1980, Turkey: A World Bank Country Study.